

Јован Ајдуковић (Београд)

ШТА ЈЕ НОВО У СРПСКОЈ И ХРВАТСКОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ КОНТАКТОЛОГИЈИ У ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ XXI ВЕКА?¹

Резиме: Као прво, овај рад представља кратак приказ неких резултата истраживања у области лингвистичке контактологије у Србији и Хрватској у првој деценији XXI века. Наш је закључак да већина истраживача ради у оквиру теорије трансфера и примењује структуралистички приступ у анализи контактолошких појава. Један број аутора реинтерпретира и иновира теорију језика у контакту Р. Филиповића. Као друго, у овом периоду у употребу је ушао термин *контактма* којим се именује општа контактолошка јединица (Ајдуковић 2004б). У оквиру теорије активације и пресликавања користе се термини *контактолексма*, *контактофразема*, *трансдеривација* и др. Мањи број аутора проучава контактолошке процесе и појаве из угла когнитивне науке, док се већина бави различитим класификацијама контактолошког материјала. Као треће, у раду се указује на правац развоја лингвистичке контактологије на овим просторима. Према нашем мишљењу, у другој деценији XXI века приоритет треба да добије рад на контактолошким речницима (прва два тома *Контактолошког речника словенских језика*, односно речника адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем објављена су у Београду 2010. и 2011), као и израда међусловенског контактолошког атласа, контактолошког енциклопедијског и библиографског речника и

¹ Краћа верзија рада прочитана је на пленарном заседању Првог босанскохерцеговачког славистичког конгреса (Федерације БиХ) који је одржан на Филозофском факултету у Сарајеву 26-28. маја 2011 год.

речника контактолошке терминологије српске и хрватске школе. Наводе се и теоријска питања која до сада нису довољно истражена.

Кључне речи: српска и хрватска контактологија, теорија адаптације, контактолошка лексикографија

У овом прегледном раду дајемо кратак приказ неких резултата контактолошких истраживања која су публикована у Србији и Хрватској у првој деценији XXI века. У ужем смислу нас интересују радови у којима се разматрају питања адаптације, док смо по страни оставили радове који су изразито историјско-културолошког², етимолошког³ и нормативистичког⁴ карактера. И поред тога што је у овом периоду и даље доминантан структуралистички приступ, синхронистичка и дијахронистичка анализа контактолошких јединица, као и њихова формална дескрипција, ми заступамо став да новину у српској и хрватској контактологији овога периода представљају (1) надограђен појмовно-терминолошки апарат, (2) употреба когнитивног приступа код објашњавања контактолошких процеса, (3) разноврсне класификације и примери добијени прикупљањем и анализом богате грађе, као и (4) објављени контактолошки речници адаптације.

Највећи број радова у које смо имали увид урађен је у складу са достигнутим нивоом развоја лингвистичке контактологије на овим просторима у другој половини XX века. Методологија савремених контактолошких истраживања сажето је приказана у књизи о адапта-

² Тако, на пример, Б. Чигоја (Чигоја 2005) сагледава допринос Светозара Стијовића у проучавању славенизма у песничком језику Петра II Петровића Његоша, као и Александра Младеновића захваљујући коме су се у српској славистици усталили термини српкословенски, рускословенски и славеносрпски. Р. Јовановић (Јовановић 2006) истражује словенске елементе српског порекла у румунском језику као резултат интеркултуралности и издваја четири историјска периода међујезичких контаката Румуна и Словена.

³ С. Петровић (Петровић 2003) проводи етимолошку анализу позајмљеница из албанског у српском призренском говору.

⁴ Д. Мршевић-Радовић (Мршевић-Радовић 2005) анализира појмове домаћа реч, реч страног порекла, позајмљеница, позајмица, интернационализам, туђица, варваризам, србизација, калк, кованица, неологизам. С. Филиповић-Ковачевић (Филиповић-Ковачевић) анализира статус и употребу англицизама у српском језику. Она сматра да нам англицизми јесу и нису потребни, да их треба писати и изговарати прилагођено српском језику, одн. да стране елементе треба заменити најсличнијим домаћим. Правописним и адаптацијским аспектом позајмљеница баве се „Речник новијих англицизама: do you speak англосрпски?“ В. Васић, Т. Прћића и Г. Нејгебауер (2001), књига Т. Прћића „Енглески у српском“ (2005) и др.

цији англицизама у хрватском и руском језику Р. Филиповића и А. Менац (Filipović, Menac 2005). Аутори анализирају англицизме на ортографском, фонолошком, морфолошком и семантичком нивоу, док занемарују стилистички и синтаксички ниво. Ово с тога што су за етимолошке речнике од прворазредне важности управо ова прва четири нивоа. Генерално гледано, за српску и хрватску школу карактеристична је формализација процеса адаптације у лексикографске сврхе. Колико је нама познато, по овој методологији урађен је Филиповићев речник англицизама у хрватском или српском и речник англицизама у шведском (Antunović 1999), а по иновираној и допуњеној методологији и речник адаптације русизама у осам словенских језика (Ајдуковић 2004а). Укратко, на основу хронолошког и квалитативног критеријума Р. Филиповић и А. Менац на различитим језичким нивоима разликују примарне и секундарне промене. На ортографском нивоу англицизам се може адаптирати према изговору модела, према ортографији модела, комбинацијом ова два принципа, затим под утицајем језика посредника и према изговору палатализованих сугласника у адаптацији англицизама у руском. На фонолошком и морфолошком нивоу англицизам може бити формиран нултом, компромисном и слободном трансфонемизацијом и трансморфемизацијом. У оквиру морфолошке адаптације аутори анализирају формирање основног облика појединих врста речи, адаптацију морфолошких категорија, примарну и секундарну адаптацију. На семантичком нивоу разликују пет врста промена: промене у семантичкој екстензији (нулту екстензију, сужење значења у броју и у пољу, проширење значења у броју и у пољу), елипсу, метонимију, пејоризацију, као и метафору.

Филиповићева методологија и појмовно-терминолошки апарат проверавани су у великом броју радова, између осталог и у монографији „Hrvatski jezik u dodiru sa europskim jezicima. Prilagodba posudjenica“ (Sočanac i dr. 2005) која се бави контактима хрватског са енглеским, француским, мађарским, немачким, руским и италијанским језиком на синхронијском и дијахронијском плану, као и на супстандардном нивоу. У првом делу сваког језичког пара ауторке указују на историјске, културолошке и социолингвистичке услове који доводе до одређеног контакта, а затим описују адаптацију на фонолошком, ортографском, морфолошком и семантичком нивоу. Према Б. Штебих (Štebih 2006) књига не даје другачија теоријска гледишта и појмове, као ни одговор на питање како класификовати поједине позајмљенице, према језику извору или језику даваоцу, „да ли су *šogor* и *šaraf* хунгаризми или германизми?“. Међутим, познат је Фи-

липовићев став да статус позајмљенице не треба мењати према језику посреднику. С друге стране, према А. Скелин-Хорват (Skelin-Horvat 2004) елементи се позајмљују директно из језика даваоца, преко језика посредника или кружним позајмљивањем, те писменим или усменим путем. Порекло позајмљенице одређује се према језику даваоцу или језику посреднику. Ми смо мишљења да контактолексеме имају варијабилну инфлуенцију. Према М. Каповићу и Н. Вулетићу (Каровић, Vuletić 2010) гречизми су у хрватски језик долазили на два начина: или преко општег латинског и латинског који се говорио на источном Јадрану или преко локалног грчког који се говорио на јадранској обали, на пример, на Корчули, Хвару, Вису. И. Фабијанић (Fabijanić 2008) донекле иновира Филиповићев модел тако што уводи шести принцип по којем се русизми формирају у енглеском језику, одн. индекс *φ* (*artel*), којим се означава изостанак руског палатализованог сугласника. Према Фабијанићу, код ортографске адаптације енглеских реплика издвајају се процеси адиције (*kvass*), елипсе графема (енгл. *boyar* од *bojarin*) и комбинације оба процеса (*мамонт* > *mammoth*). Разлог за различите адаптације види у непостојању јединственог системског приступа транслитерацији графема.

Повећано интересовање за лингвистичку контактологију у другој половини XX века, као и радови Р. Филиповића имали су значајног одјека у српској лингвистици. Већина српских аутора примењује сличну истраживачку методологију и користи често исту или сличну терминологију. Тако М. Поповић (Поповић 2004) у својој делимично измењеној и допуњеној докторској дисертацији анализира адаптацију француских позајмљеница у српском језику на фонолошком нивоу (посебно разматра адаптацију фонема, дистрибуцију фонема, адаптацију акцента), морфолошком (адаптација именица, придева, глагола и осталих врста речи, промена врста речи), творбеном (суфиксална и префиксална творба, композиција) и семантичком нивоу (подудараче значења, сужење значења у оквиру кога анализира смањење броја значења, сужење значења проширењем семема, сужење значења ограничењем сема, сужење значења променом нивоа у лексичком пољу, комбиновани тип, затим проширење значења, одн. повећање броја значења, проширење значења сужењем семема, проширење значења експанзијом сема, делимично преклапање значења или неподудараче значења), затим анализира лажне пријатеље, синонимију и парасинонимију. М. Поповић одустаје од разликовања апсолутних степена адаптације „јер није могуће прецизно утврдити границе између категорија“, а и због тога „што на облик речи утиче више ванлингвистичких фактора“ (Поповић 2004: 29). Према Попо-

вићу основни облик речи се творбено и морфолошки адаптира. Он ова два процеса раздваја, с обзиром да деривациони процеси доводе до стварања изведеница, док флексиони облици до експанзије основног облика речи. Под примарном адаптацијом подразумева уклапање позајмљеница у морфолошки систем, док под секундарном адаптацијом подразумева даљу творбу позајмљеница. Док је за Р. Филиповића *беж* резултат примарне адаптације, а *галантан* секундарне, за М. Поповића *галантан* је производ примарне адаптације, док *придев контролни* добијен од именице *контрола* припада секундарној адаптацији. Што се тиче семантичке адаптације, Поповић закључује да је овај ниво најслабије истражен и да се у 75% случајева значења модела и реплике разликују. С друге стране, Филиповићев теоријски модел није у потпуности примењив на инословенске језичке контакте пре свега из типолошких, али и концепцијских разлога. Ми смо у књизи „Увод у лексичку контактологију“ (Ајдуковић 2004б) на материјалу русизама у осам словенских језика разрадили модел адаптације у оквиру теорије активације и пресликавања према којој је језички контакт производ језичког утицаја. Другим речима, између језика даваоца и језика примаоца не долази до трансфера елемената, одн. ништа се не позајмљује, већ се у језику примаоцу под утицајем језика даваоца активирају контактолошке јединице према пресликаном обрасцу. И следствено томе, *адантација* је процес активирања латентних места или попуњавања празних места под страним утицајем према одређеним правилима. Овакав приступ захтевао је издвајање *контактете* као опште контактолошке јединице, као и контактолошких јединица на различитим нивоима (нпр. контактофонеме, контактодериватете, контактолексеме, контактостилеме, контактоконцептете и др.). Ми смо значајно реинтерпретирали и иновирали Филиповићеву теорију, како по ширини, одн. увођењем нових нивоа анализа лексичких контактема (трансдеривација, трансморфологизација, транссинтаксизација, трансконцептуализација, лексичко-стилистичка адаптација), тако и по дубини, одн. разрадили смо детаљнију типологију адаптација (на пример у оквиру трансфонемизације разликујемо 13 промена, док на нивоу транссемантизације 30 семантичких промена). И што је можда најважније, наш теоријски модел практично смо применили у изради контактолошког речника словенских језика (Ајдуковић 2004а [огледна свеска]; Ајдуковић 2010).

Вредни резултати добијени су и у области проучавања контаката између дијалекта и других језика који је подразумевао и дијалектолошки рад на терену. Када је реч о контактима појединих говора у оквиру чакавског наречја и романских језика Н. Спицијарић

(Spicijarić 2009) je utvrdila na materijalu govora Dубашнице, одн. северозападног дела острва Крка да су старији романизми из периода вулгарнолатинског и далматороманских језика, док су новији романизми лексеме из млетачког наречја, тршћанског говора и италијанског стандардног језика. Њен методолошки поступак обухвата прикупљање грађе, лексиколошку и етимолошку обраду. Грађу ексерпира из већ постојећих речника, као и из дисертација у којима се наводе бројни романизми. На основу те грађе Н. Спицијарић је формирала теренски упитник којим испитује изворне говорнике на терену. Захваљујући теренском раду утврдила је изговор, значење и порекло лексема, као и варијантне облике у другим хрватским говорима. Резултате истраживања представила је у облику малог речника анализираних романизма. Када говори о семантичкој адаптацији ауторка се строго држи теоријских поставки Р. Филиповића. У методолошком погледу сличан је и рад М. Турк (Turk 2005) која је германизме у северночкавским говорима ексерпира из литературе и анкетирањем на терену. Анкетом је проверила данашњу употребу германизма, облик у коме се појављује, синонимију са другим речима. Закључила је да је идентификација германизама повезана са променама у форми и значењима током адаптације. Ауторка прихвата раније поделе германизама на праве (долазе из аустријских и јужнонемачких дијалеката), неправе (немачки је језик посредник, нпр., lat. *respectus* > нјем. *respekt* > hrv. *respekt*) и полугерманизме (реч немачког порекла која је дошла преко неког другог језика, најчешће мађарског, нпр., нем. *roschtl* > мађ. *rostely* > hrv. *roštilj*). Ђ. Блажека (Blažeka 2006) истиче да је у хрватској дијалектологији мало радова о хунгаризмима у кајкавским локалним говорима и да их је важно проучити јер нестанком кајкавске лексике прво нестају хунгаризми које говорници осећају као архаичне елементе. Његово истраживање захтевало је састављање корпуса помоћу теренског упитника и слободним истраживањем лексике. Блажека користи два, како он то каже, опречна критеријума за утврђивање порекла позајмљеница: први је према језику извору, а други према језику посреднику. Хунгаризме дели на две групе, на оне који одлазе у пасивну лексику, и оне који су део активне лексике. Он је испитивао млађе и старије групе испитаника који су се целог живота бавили пољопривредом и имају брачног друга из истог места. По њему до проширења или сужења значења дошло је за живота испитаника када је превагнуло једно од постојећих значења. Као релевантна значења узима она која су потврђена макар код једног испитаника. Даје поделу лексике према свери употребе, а најбројније су именице. Најстарији становници су потиснули у пасивни лексички слој позајмљенице које нису прошле савремену се-

кундарну семантичку адаптацију. Хунгаризама се углавном адаптирају нултом семантичком екстензијом. Међутим, О. Жагар Сентеши (Žagar– Szentesi 2003) сматра да се нулта семантичка екстензија код многих хунгаризама може само условно претпоставити јер се не може поуздано тврдити колико је значења имао модел у језику даваоцу у тренутку преузимања без обзира на то што данашњи модел може да има само једно значење. У раду о семантичкој адаптацији надрегионалних германизама А. Стојић (Stojić 2006) је на основу корпуса од око 1300 германизама утврдила да је 61% германизама присутно у загребачком говору, нешто мање у Подравини, Кварнерском приморју, Славонији, а најмање у Истри. Германизми припадају различитим семантичким сферама, нпр. гастрономији (*kifla*, *knedla*), техници (*auspuh*, *gepek*), одећи и обући (*štikla*, *kragna*), занатству (*šrafciğer*, *šperploča*), домаћинству (*ringla*, *štala*), војсци (*geler*), људима и њиховим особинама (*hohštapler*, *šuster*). Неки германизми су присутни у свим испитиваним говорима (тзв. надрегионализми). И ова ауторка, као и Р. Филиповић, разликује следеће типове семантичких промена: 1) метафору (*štos* може бити у значењу „хрпа“, „пошалица“ али и „неиспуњено обећање“), 2) метонимију (реч *cimer* је у почетку значила „соба“, а данас „сустанар“), 3) народну етимологију (реч *auspuh* је адаптирана према немачком *auspuff* и домаће речи „*puhati*“) и 4) елипсу (скраћењем немачког *kombinierzange* настаје реплика *kombinirke*). Ауторка издваја пејоризацију или дерогацију значења (нпр. реч *frajer* значи не само „неожењен младић“ и „младић уоште“, већ и „убражен младић“), међутим, није посведочила амелиоризацију или побољшање значења модела.

У радовима се у оквиру најразличитијих класификација поред широко прихваћених термина срећу и другачији термини и нестандардизовани терминолошки изрази. Тако према Б. Дрљачи (Drljača 2006) у језику струке се неки енглески изрази преводе (*četvrto tržište*, engl. *fourth market*), неким изразима се „замена проналази накнадно“ (*biznis – posao*), „неким замена није предложена“ (*factoring*), неке замене „јавност усваја споро“ (*vođstvo* < engl. *management*). Ауторка разликује дословне (*tekući račun* < engl. *current account*) и делимичне преведенице (*investicijska studija* < engl. *feasibility study*), затим полупреведенице (*dilersko tržište* < engl. *dealer market*), формално независне неологизме (*navala na banku* < engl. *(bank) run*) и семантичке позајмљенице у случају појаве новог значења (*veliki prasak* < engl. *big bang*). Полусложенице могу бити састављене од два англицизма (*web biznis*), од једног елемента англицизма, а другог преведеног (*online poslovanje*) или од домаћег израза (*e-novac*). Према М. Милић (Ми-

лић 2006) спортски термини се адаптирају дословним превођењем (*antenna* > *антена*), калкирањем или превођењем елемената речи одговарајућим елементима (дословним или делимичним, *match ball* > *меч-лопта*), функцијском апроксимацијом (тежи се да се што верније одрази функција денотата, нпр. *Banana kick* > *маказице*), описним превођењем (*Boxing out* > *одбијање лопте испод коша*). Г. Ињац (Ињац 2003) разликује морфосемантичке неологизме (*start* > *стартовати* > *рестартовати*), семантичке неологизме (*mouse* > *миш*¹ и *миш*²), морфолошке неологизме (*web log* > *блог*) и преводне неологизме (*computer* > *рачунар*). М. Дондур (Дондур 2009) издваја ортографски неадаптиране једнолексемне (*boxer*) и вишелексемне јединице (*kitcar* < *kit car*), одн. подгрупу сложеница, полусложеница и вишечланих лексема, хибридне мешовите ортографске облике (*Power-dvoosed* < *power two-seater*), лексеме написане са додатним ортографским знацима („*Green car*“), адаптиране лексеме српском изговору (*хардвер*), лексеме са флективним наставцима (*мини-буса* < *minibus*) и акрониме. Ј. Влајић-Поповић (Влајић-Поповић 2009) српске грецизме класификује према хронолошком (старовековни, средњовековни или византијски, нововековни, модерни), генетском (примарни и секундарни) и географском критеријуму (директни и индиректни). В. Мухвић-Димановски и А. Скелин Хорват (Muhvić-Dimanovski, Skelin-Horvat 2006) калкове деле на шест категорија: дословне преведенице, делимичне преведенице, формално независне неологизме, семантичке позајмљенице, фразеолошке калкове и синтаксичке калкове. До интересантног закључка долази М. Турк (Turk 2003) у истраживању разумљивости калкова у оквиру кога је спровела анкету. Од испитаника је тражила да одреде значење калка и да га ставе у одговарајући контекст. Ауторка је утврдила да је разумљивост калкова из реда апелатива, професионализама и назива шире примене једнака домаћим или некалкираним речима (*dječji vrtić* < *пјем. Kindergarten*), док су калкирани термини разумљиви стручњацима (*elementi u tragovima* < *пјем. Spurenelemente*). На неразумљивост калкова утичу вишезначност израза, нејасна веза две речи, контекст, фреквентност употребе, животна доб испитаника, његова искуства и интересовања и др. Врло важан закључак је и тај да познавање страних језика не утиче на разумевање калкова јер се калкови перципирају као домаће речи.

Појмовно-терминолошки апарат Р. Филиповића примењиван је и у анализи међујезичких контаката на синтагматском нивоу. Тако И. Фабијанић (Fabijanić 2007) у анализи адаптације руских именичких синтагми разликује нулту трансморфемизацију (пролазе именич-

ке синтагме без промена у редоследу елемената, нпр., рус. *компакт диск* < енгл. *compact disk*), делимичну трансморфемизацију (именичке синтагме код којих се придевска компонента адаптира потпуном трансфонемизацијом, а именски део нултом или делимичном трансморфемизацијом, нпр., рус. *дискový файл* < енгл. *disk file*) и потпуну трансморфемизацију (адаптацију пролазе именичке синтагме код којих долази до промене редоследа компонената синтагме, односно „због одговарајуће реакције првог елемента долази до падешке промене другом елементу“, нпр., рус. *формат диска* < енгл. *disk format*). Н. Жупановић као последицу италијанског утицаја на синтаксичком нивоу у ренесансној комедији „Хваркиња“ М. Бенетовића издваја промене у редоследу речи, нпр. објекат претходи помоћном глаголу (*I molila jih sam*), употребу конструкције *činit* + инфинитив (*željah za moći proći vrime*), глаголског прилога садашњег (*ne budući vam ugodno ča vam imam reći*), предлога под италијанским утицајем (*cvit od mladosti moje*) и др. (Županović 2008: 42-44).

Адаптацијом презимена немачког порекла у Загребу, Загребачкој и Осјечко-барањској жупанији бави се А. Шчуканец (Šćukanec 2009). Ауторка закључује да презимена могу да задрже свој изворни облик (*Schmidt*), могу бити прилагођена хрватском ортографском систему (*Birer* < нем. *Bührer*), могу бити делимично прилагођена (*Waldman* < нем. *Waldmann*), или бити са хрватским наставцима (*Majerović* < *Meier*). Осим тога презимена могу бити мотивисана именом, занимањем, животињским и биљним светом, географским положајем, религијом итд. Ж. Бјелановић и М. Марасовић-Алујевић (Bjelanović, Marasović-Alujević 2008) у раду о сплитским презименима етнонимског порекла с италијанско-хрватским језичким карактеристикама употребљавају термине „творбена прозирност“ и „обличка јасноћа“, као и термин „сигнали италијанског језика“. Тако, на пример, презиме *Škalabrin* је непотпуне творбене прозирности, „ali s dijelovima strukture koje je usporedbom s drugim prezimenima ove skupine moguće identificirati kao rezultat talijansko-hrvatskog jezičnog prožimanja“. Презимена *Despalatović* i *Puizina* су хибридне творенице састављене од италијанске основе и хрватског суфикса. С друге стране, И. Ивас (Ivas 2003) сматра да страно име може морфолошки и изговорно потпуно да се интегрише у систем језика примаоца нултим степеном адаптације или да се адаптира трансфонемизацијом, трансморфемизацијом, транссемантизацијом или трансдикцијом (прилагођавање изговора страног имена систему језика примаоца). Треће, компромисно решење, или тзв. „недоследно“ решење подразумева адаптацију гласова, избор најближег акцента, али не и место акцента. Један

од начина преношења имена аутор зове „транслекција“ или погрешан пренос, нпр. када се уместо *Ričard* напише *Rihard*.

Другачије погледе на језичке контакте у хрватској контактологији заступају, између осталих, В. Пишкорец, Б. Штебих, Б. Белај и Г. Танацковић Фалетар. В. Пишкорец (Piškorec 2005) у својој монографији о германизмима у говорима ђурђевачке Подравине не примењује Филиповићев тростепени модел, већ описује појединачно морфолошку адаптацију именица, придева, глагола, прилога, речца, узвика, бројева. Једна од његових термилошких иновација су појмови „дијаморфни“ и „дијафонијски пар“. Дијаморфни пар представљају морф модела (нем. *spazier*) и морф реплике (*špancer*) од немачке речи *spazieren* и хрватске позајмљенице *špancerati se*. Дијафонијски пар су фон модела и одговарајући фон реплике (немачки вокал [a:] и [a] у германизмима). За разлику од Р. Филиповића, В. Пишкорец сматра да није битна творбена стратегија којом је настао неки модел (говорници га творбено не анализирају) и да се на гласовну слику основе модела могу додавати граматичке морфеме језика примаоца. Примера ради, немачки модел *anweisung* се састоји од три морфеме *an*, *weis* и *ung*, док је у хрватском то један морф модела. Језик давалац може да буде и језик посредник. За Пишкорца је *keks* примарни германизам, а секундарни англицизам. Иако у књизи недостаје посебно поглавље о семантичкој адаптацији германизама на основу сопственог речника долази до закључка да су семантичка сличност и сужење значења два најчешћа типа семантичке адаптације. Пишкорчев лексикографски опис немачког модела садржи графемски запис, фонетску транскрипцију, податке о врсти речи, граматичком обележју, броју значења, извору, географској распрострањености и дијахронијски коментар. Уз хрватске реплике наводи графемски запис, граматичку информацију, ознаку припадности одређеном говору, податак о заступљености у писаном корпусу, речничку дефиницију, информацију о стилској вредности, дијахронијском и социолингвистичком аспекту, фразеологизам, понегде и реченични контекст добијен од информаната. Речник садржи више од 900 немачких модела и 2000 германизама. У раду из 2008. године Б. Штебих критички разматра модел трансморфемизације Р. Филиповића, наш модел и модел В. Пишкорца. Б. Штебих сматра да је потребно разликовати основни облик као речничке одреднице и иницијални облик који не мора да буде основни облик неке речи. Ауторка правилно закључује да смо у Филиповићев модел трансморфемизације унели одређену дозу системности и смањили противречности. Она даље закључује да реплике могу да пролазе сва три степена адаптације, да се задрже на дели-

мичној трансморфемизацији или да прескоче прве две фазе и одмах уђу у завршну фазу адаптације. Према овој ауторки није увек могуће утврдити прелазне облике и фазе адаптације, те се анализа углавном базира на поређењу модела и реплике, опису промена и степену адаптације. И она сматра да се при позајмљивању не проводи творбена анализа модела, те тврди да су лексичке позајмљенице немотивисане речи, с чиме се ми не слажемо. Тако, према Штебих, реч *boksač* добијена је од речи *boks* а не од енгл. *boxer* и да је реч *boksač* предмет творбе речи, а не контактологије. Другим речима, залаже се за разликовање адаптацијских од творбених процеса, односно против је увођења трансдеривације (термин в. у Ајдуковић 2004б) као адаптацијског процеса. Потпуну трансморфемизацију треба проучавати одвојено од нулте и компромисне трансморфемизације. Према нама, у секундарној адаптацији модел може да буде мотивна реч за читаво творбено гнездо реплике: *штрик* (нем. *Strick*), *штрикерица*, *штрикеррај*, *штрикати*, *штрикер*. И В. Пишкорец у контактолошким радовима разматра творбене процесе мотивисане германизмом. Осим тога, по нама је спорна тврдња да се при адаптацији не перцепира категорија броја и деминутивности. Таква тврдња не би се односила на позајмљенице из словенских језика. Иако не сматра нужним увођење засебног процеса адаптације граматичких категорија и врста речи који ми зовемо трансморфологизација (Ајдуковић 2004б), Б. Штебих у раду Štebih 2006 говори о „контактолошкој транскатегоризацији“ као адаптацији припадности реплике одређеној врсти речи. Т. Вукадиновић (Vukadinović 2009) подразумева под „контактолошком категоризацијом“, на пример, адаптацију мађарског придева *beteg* „болестан“ у хрватску именицу *beteg* „болест и сл.“ С друге стране другачији контактолошки приступ имају Б. Белај и Г. Танацковић Фалетар (Belaj, Tanacković Faletar 2007). Они разрађују модел заснован на когнитивном приступу и у који интегришу модел Р. Филиповића (развој модела у реплику) и модел Б. Белаја (туђице као радијалне категорије). У центру се налази појам радијалних категорија (појам увео Џ. Лејкоф) и концепт енциклопедијског знања или знања о свету. Енциклопедијско знање се састоји од најуже дефиниције појма (профил), непосредног значењског контекста (база), мреже знања која се у одређеном контексту активира (домен) и хијерархијски највишег нивоа унутар мреже различитих домена (оквир). Према ауторима у радијалне категорије укључени су прототипни и периферни чланови. Периферни чланови су окупљени око прототипа према сличности. За категорију *сто* прототип би био конкретан *сто* са четири ноге и равном правоугаоном плочом, а тзв. лошији чланови, на пример, они са неравном плочом, или би имали кружни облик или

једну ногу мање. Хрватски и енглески језик представљају две категорије устројене по принципу центар-периферија-прелаз, а англицизми и кроатизми су две категорије у међусобном преклапању. За енглески прототип и хрватску реч карактеристични су графијска, фонолошка, морфолошка и семантичка адаптација, функционална оправданост и творбена плодност. Аутори преузимају Филиповићеву поделу на примарну и секундарну адаптацију. По завршетку примарне адаптације компромисна реплика *bokser* преузима посебне функције у систему, док у фази секундарне адаптације у реплици долази до супституције творбених морфема (*boksač*). Између фазе примарне и секундарне адаптације налази се фаза задобијања функције. За разлику од језичког пуризма који у зону преклапања поставља баријере, функционални приступ такву баријеру не поставља, већ усмерава језичке нове јединице према „различитим функционалним стиливима стандардног језика и њиховим појединим контекстима“ (Belaj, Faletar 2007: 22-23).

У српској контактологији разрађено је неколико концепција контактолошког речника. Примера ради, једну концепцију речника славенизама из „Кратке всемирне историје Георгија Магарашевића“ предложила је М. Зорић (Зорић 2004). Према њеним речима, о речнику славенизама се говори још од 60-их година XX века, али он до данас није израђен, већ имамо само речнике уз поједине студије. Израда речника славенизама српских писаца друге половине XVIII и прве половине XIX века „могао би показати којим правцем би ишао развој књижевног језика да је остварен континуитет писане речи“ (Зорић, 2004: 152). Полазна реч у таквом речнику стајала би у основном облику. Уз њу би се наводио род и по потреби ознака за именице *pluralia tantum*, придеви би стајали у одређеном виду, а облици компаратива и суперлатива уз основну реч. Уз глаголе наводила би се ознака за вид. У угластим заградама стајао би транскрибовани облик. Затим би следиле ознака за врсту речи, значења и илустрације из текста у аутентичном ортографском лику. По потреби би се испод одреднице давали вишечлани изрази. Графематске варијанте стајале би поред основне речи (**безаконије** и **беззаконије** [безаконије]; им. с.р. > **безакоње**). Другу, нешто једноставнију концепцију речника славенизама предложила је Љ. Тумарић (Тумарић 2008). Уз славенизам у основном облику давао би се у угластим заградама транскрибовани облик, затим би долазили ознака за врсту речи, значења, илустрације или цитат из дела. Два потврђена ортографска лика давала би се у оквиру исте одреднице, на пример, **јуродъ** [јурод]; им.м.р. – **наказа**, **грдоба**; **глупак**, **луда**. Према Г. Ињцу (Ињац 2002) у речнику англи-

цизама уз енглеску реч стајали би превод или објашњење на српском и табела са оценама адаптираности на ортографском, фонетском и морфолошком нивоу, затим ознака рода и преводни еквивалент. Са 0 означио би деклинационо/творбено неутралну реч, са 1 правописно и фонетски неприлагођену реч, као и додавање творбеног и обличког наставка на ортографско-фонетски неприлагођену реч, са 2 граfiјски једнак облик речи модела и реплике, фонетски прилагођену реч, односно додавање наставка на ортографско-фонетски прилагођену реч, док са 3 правописно прилагођену реч. Тако, на пример, ортографска адаптација лексеме *апликација* у значењу „програм“ носила би оцену 3, док фонетска и морфолошка адаптација оцену 2. Почетком 2010. године изашао је први том „Контактолошког речника словенских језика“ у коме је обрађена адаптација бугарских контактолексема под руским утицајем на слова А, Б, и В (Ајдуковић 2010). Његова концепција се темељи на резултатима наше контактолошке теорије и лексикографије (Ајдуковић 2004а,б). Речнички чланак садржи четири модула, а сваки модул се састоји од једне или више зона. У првом модулу се налази зона са формалним описом адаптације (трансграфематизација, трансакцентуација, трансфонемизација, трансдеривација, трансморфемизација, трансморфологизација глаголског вида и врсте речи, транссемантизација, трансконцептуализација именичких контактолексема, лексичко-стилистичка адаптација, трансинтаксизација глаголске рекције, укупна адаптација), те ознака за врсту речи и граматичке категорије рода, броја, вида, прелазности/непрелазности. Други модул садржи зону руског модела, зону варијантних облика контактолексема и зону контактолошких синонима. Трећи модул представљају зона етимолошких, стилистичких и граматичких квалификатора, те зоне са ознакама места акцента и податком о фреквентности у корпусу руског и бугарског језика. У четвртном модулу се налазе значења и опис семантичких промена према лексикографским изворима. Претпостављамо да ће адаптација бугарских контактолексема под руским утицајем заузетих првих десет томова. Ово је први такве врсте речник у славистици.

Да закључимо: у првој деценији XXI века и даље су доминантно заступљени теоријско-практични радови који се баве адаптацијом ономастичке, дијалекатске и термилошке грађе. Већина српских и хрватских истраживача посматра контактолошке процесе и појаве из угла теорије трансфера на синхронијском плану и негира могућност настанка значајних структурних промена у језику примаоцу. Почев од шездесетих година XX века највећи утицај на теоријско-методолошком плану остварили су оснивач загребачке контакто-

лошке школе Р. Филиповић и његови следбеници. У испитиваном периоду настаје појам *контактема* којим се по први пут дефинише општа контактолошка јединица, те појмови *контактолексема*, *контактофразема*, *трансдеривација* и др. у оквиру контактолошке теорије активације и пресликавања (Ајдуковић 2004б).

Захваљујући контактолошким истраживањима ми данас у доброј мери знамо који су лингвистички и екстралингвистички аспекти страног утицаја на српски и хрватски језик; познати су нам различити модели трансфера модела у реплику, односно познат нам је процес активације и пресликавања под страним утицајем; идентификовани су језички нивои на којима долази до промена; продубљена су сазнања о стилској раслојености позајмљеница и разрађена је њихова подела према свери употребе; знамо да су неке позајмљенице настале у директном контакту, док су друге добијене књишким путем; стечен је добар увид у колокацијске и деривацијске могућности позајмљеница; доста добро је расветљен хронолошки аспект језичког утицаја; оснажено је мишљење да се енглески модел творбено не рашчлањује, док се модел из словенских језика рашчлањује јер је творбено прозиран; знамо које су специфичности адаптације позајмљеница из језика струке; знамо да је према теорији трансфера много чешће лексичко позајмљивање, а најмање позајмљивање граматичких елемената; добијена је општа слика о разлозима пребацавања кодова; знамо које су позајмљенице фреквентније у неком језику; познат је језик који је најчешће у улози језика даваоца, односно у доброј мери је реконструисан пут језичког позајмљивања за многе језичке парове; знамо да модел може припадати стандардном језику, али и дијалекту и другим супстандардним формама (жаргону); развијен је трипартитни модел описа адаптације прилагођен лексикографским потребама; знамо како треба радити теренска истраживања на материјалу лексичких позајмљеница у говорима; знамо шта је садржај и како треба да изгледа структура контактолошког речника; знамо да спроводимо ареална истраживања, а не само испитивања једног говора; знамо да познавање страних језика не утиче на разумевање калкова; знамо да се ономастика анализира на исти начин као и општа и терминолошка лексика; познат нам је когнитивистички приступ контактолошким процесима и појавама и др. Међутим, још увек нам није довољно јасно да ли се позајмљенице квалификују према језику посреднику или језику даваоцу; немамо довољно прецизне критеријуме за идентификацију позајмљеница; немамо довољно добро разрађена правила смењивања кода; не знамо колико позајмљеница имамо у говорном језику; немамо састављен исцрпан кор-

пус позајмљеница; не знамо колико је значења имао језик давалац у моменту контакта; нису описани сви контакти са дијалектима; немамо јединствен систем транскрипције графема; немамо јединствену класификацију позајмљеница и калкова; немамо довољно разрађену контактолошку терминологију у оквиру једног теоријског приступа; немамо разрађен модел адаптације позајмљеница на фразеолошкој и синтаксичкој равни; немамо разрађен модел адаптације минималних дискурских јединица и др.

У овом периоду урађена је концепција неколико контактолошких речника чија је израда неизвесна. Објављена су прва два тома „Контактолошког речника словенских језика“. Овај пројекат је од велике важности не само за контактолошку лексикографију, већ и за даљи развој контактолошке теорије. По нашем мишљењу у наредној деценији треба урадити међусловенски контактолошки атлас (деталније о пројекту в. у Ајдуковић 2010), контактолошки енциклопедијски и библиографски речник и речник српске и хрватске контактолошке терминологије. Данас поред београдских и загребачких истраживача све већи утицај имају контактолози из Новог Сада, Задра и Ријеке који су окупљени око часописа „Прилози проучавању језика“ и „Fluminensia“.

Литература

- (Ајдуковић 2004а) Ј. Ајдуковић, Контактлошки речник адаптације русизама у осам словенских језика, Фото Футура, Београд
- (Ајдуковић 2004б) Ј. Ајдуковић, Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама, Фото Футура, Београд
- (Ајдуковић 2010) Ј. Ајдуковић, Контактлошки речник словенских језика. Речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем, Том 1, Фото Футура, Београд
- (Васић, Прћић, Нејгебауер 2001), В. Васић, Т. Прћић, Г. Нејгебауер, Речник новијих англицизама: *du* уи *speak* англосрпски? Нови Сад, Змај
- (Влајић-Поповић 2009) Ј. Влајић-Поповић, „Грецизми у српском језику. Осврт на досадашња и поглед на будућа истраживања“. Јужнословенски филолог LXV, 375-403.
- (Дондур 2009) М. Дондур, „Англицизми у српском као језику струке: ортографска адаптација термина из области аутомобилизма“, Прилози проучавању језика 40, 113-128.
- (Зорић 2004) М. Зорић, Речник славенизама и књишких речи у

делу Кратка всемирна историја Георгија Магарашевића“. Прилози проучавању језика 35, 69-154.

(Ињац 2002) Г. Ињац, „Енглески језик у СОМ_МЕДИ@. Прилог проучавању српске компјутерске терминологије“, Прилози проучавању језика 33, 78-122.

(Ињац 2003) Г. Ињац, „Неологизми у српској компјутерској терминологији“, Прилози проучавању језика 34, 137-177.

(Јовановић 2006) Р. Јовановић, „Словенски елементи српског порекла у румунском језику као резултат интеркултуралности“, Сусрет култура, Зборник радова, Нови Сад, 617-620.

(Милић 2006) М. Милић, „Утицај енглеског језика на српски у процесу адаптације спортске терминологије“. Сусрет култура, Нови Сад, 583-590.

(Мршевић-Радовић 2005) Д. Мршевић-Радовић, „Језичка култура и чистота језика (II)“. Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (3). 34. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 15-18. 9. 2004. Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, [263]-277.

(Петровић 2003) С. Петровић, „Путеви лексичког позајмљивања на Балкану: позајмљенице из албанског у српском призренском говору“. *Valcanica* 34, 157-172.

(Поповић 2004) М. Поповић, Речи француског порекла у српском језику. Завод за издавање уџбеника, Београд

(Прћић 2005) Т. Прћић, Енглески у српском, Нови Сад, Змај

(Тумарић 2008) Љ. Тумарић, „Речник славенизама и књишких речи у збирци песма Даворћ“, Прилози проучавању језика 39, 69-118.

(Филиповић-Ковачевић 2007) С. Филиповић-Ковачевић, „Статус и употреба англицизама у српском језику“. Свет речи, Год. 11, Бр. 23/24, 31-33.

(Чигоја 2005) Б. Чигоја, „Славенизми – допринос Светозара Стијовића проучавању термина славенизам“. Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (3) / 34. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 15-18. 9. 2004. - Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, [315]-321.

(Antunović 1999) G. Antunović, A dictionary of anglicism in Swedish, Zagreb, 1999.

(Belaj, Tanacković Faletar 2007) B. Belaj, G. Tanacković Faletar, „Један могући теоријски модел приступа анализи“, *Jezikoslovlje* 8, 5-25.

(Bjelanović, Marasović-Alujević 2008) Ž. Bjelanović, M. Marasović-Alujević „Splitska prezimena etnonimskog podrijetla s talijansko-hrvatskim jezičnim odlikama“, *Folia onomastica Croatica* 17.

- (Blažeka 2006) Đ. Blažeka „Hungarizmi u govoru Goričana“, *Suvremena lingvistika* 61, Zagreb
- (Vukadinović 2009) T. Vukadinović, „Morfološka adaptacija hungarizama iz djela Jurja Habdelića “Prvi otca našega Adama greh”“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, 383–395.
- (Drljača 2006) B. Drljača, “Anglizmi u ekonomskome nazivlju hrvatskoga jezika i standardnojezična norma”, *Fluminensia* 1, 65-85.
- (Fabijanić 2007) I. Fabijanić, „Transmorfemizacija imeničkih sintagma na primjeru anglicizama u ruskoj računalnoj terminologiji“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar.
- (Fabijanić 2008) I. Fabijanić, *Anglizmi u ruskoj i hrvatskoj ekonomskoj terminologiji*, Doktorska disertacija u rukopisu, Zadar
- (Žagar-Szentesi 2003) O. Žagar-Szentesi, „Semantička adaptacija hungarizama u hrvatskom jeziku“, *Filologija* 41, 123-130.
- (Županović 2008) N. Županović, „Analiza talijanizama u Hvarcini Martina Benetovića“, *Fluminensia* 1, 33-53.
- (Ivas 2003) I. Ivas, „Strana imena u hrvatskome standardnom izgovoru“, *Suvremena lingvistika* 55-56.
- (Kapović, Vuletić 2010) M. Kapović, N. Vuletić, „Refleks grčkoga u u hrvatskim dalmatskim grecizmima“, *Filologija* 55, Zagreb.
- (Muhvić-Dimanovski, Skelin-Horvat 2006) V. Muhvić-Dimanovski, A. Skelin Horvat, „O riječima stranoga podrijetla i njihovu nazivlju“, *Filologija*, 46—47, Zagreb.
- (Piškorec 2005) V. Piškorec, *Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine*. FF press, Zagreb
- (Skelin-Horvat 2004) A. Skelin-Horvat, „Posuđivanje u hrvatski jezik u dvama razdobljima“, *Suvremena lingvistika* 57-58.
- (Sočanac, Žagar-Szentesi, Dragičević, Dabo-Denegri, Menac, Nikolić-Hoyt 2005) Lj. Sočanac, O. Žagar-Szentesi, D. Dragičević, Lj. Dabo-Denegri, A. Menac, A. Nikolić-Hoyt, *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica*. Nakladni zavod Globus, Zagreb
- (Spicijarić 2009) N. Spicijarić „Romanizmi u nazivlju kuhinjskih predmeta u govoru Dubašnice na otoku Krku. Etimološka i leksikološka obrada“. *Fluminensia* 1, 7-24.
- (Stojić 2006) A. Stojić, „Semantička prilagodba nadregionalnih njemačkih posuđenica (na primjeru imenica)“. *Fluminensia* 1, 53-63.
- (Turk 2003) M. Turk, „Razumljivost stilske značajke kalkova“, *Fluminensia* 15, 9-24.
- (Turk 2005) M. Turk, „Germanizmi u sjevernočakavskom arealu“, *Fluminensia* 2, 1-13.
- (Filipović, Menac 2005) R. Filipović, A. Menac, *Engleski element u hrvatskome i ruskom jeziku*, Školska knjiga, Zagreb

(Štebih 2006) B. Štebih, „Transmorfemizacija imeničkih germanizama u kajkavskome književnom jeziku”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 295–310.

(Štebih 2008) B. Štebih, „Morfološka adaptacija posudjenica“, *Suvremena lingvistika* 66, 243–259.

(Ščukanec 2009) A. Ščukanec, „Njemačka prezimena u Zagrebu i okolici i načini njihova prilagođivanja hrvatskom jezičnom sustavu”, *Folia Onomastica Croatica* 18.

Jovan Ajdukovich (Belgrade)

WHAT IS NEW IN SERBIAN AND CROATIAN LINGUISTIC CONTACTOLOGY IN THE FIRST DECADE OF THE XXI CENTURY?

First, based on the relevant and available literature, we summarize the results of the research in linguistic contactology published in Serbia and Croatia in the first decade of the XXI century. The dominant theory and approach during this period were the theory of transfer and structural approach to the analysis of contactological units. One of the scientific activities was performing theoretical-practical tasks, such as a transcription of onomastic material. Secondly, the paper presents contribution of Serbian and Croatian researchers to the development of the contactological terminology. Instead of the traditional terms like loanwords, Anglicism, Russianism, transfonemization, semantic adaptation, etc, researchers use the terms contacteme, contact-lexeme, contact-phraseme, transderivation etc. belonging to the contactology theory of activation or mapping of latent elements and empty places. Third, we discuss directions of development of linguistic contactology.